

Александра Жежељ Коцић

КЊИЖЕВНА АВАНТУРА КОЈА НАС СЕ ТИЧЕ: О ПОЕЗИЈИ ГОЈКА БОЖОВИЋА

*Лирска песма нам говори да сви садашњи
штреници од почетака света и даље постоје.*
Чарлс Симић, *Фабрика сирочади*

*

*И све до трагској шри
корачах
за мислима својим, немирним.*
Новица Тадић, „Изгубио сам жељу”

*

*Људи сшављају руке на навикнуше сшолове,
Умачу хлеб у со, смеју се или оглазе,
Обично кроз враша, и несшјају у себи,
Или без себе.*
Иван В. Лалић, „Глас који пева у вртовима”

Увод: о себи и другима

„Песници нам понекад кажу о себи и више него што би желели, док њихови искази бивају истрајно упутство за разумевање њихове поезије”, тако каже Гојко Божовић када тумачи стихове Чарлса Симића. Исто се може рећи и о динамичном Божовићевом прегалаштву на пољу књижевне критике, есејистике и поезије, имајући у виду чињеницу да овде говоримо о срећном сусрету разноврсних знања у једном ствараоцу чија је непрекидна посвећеност другим писцима, како је већ у критичкој јавности уочено, унеколико бацила у сенку његове песме. Гојко Божовић ступа на књижевну сцену најпре као песник, са три збирке – *Подземни биоскоп*, 1991; *Душа звери*, 1993; *Песме о сшварима*, 1996 – пре него се представио као тумач књижевности и културе, поезије и прозе, подједнако српске и шшуђе. Међутим, све је у Божовићевом уметничком изразу увезано. У том, сад већ вишедеценијском, изучавању писане речи других, Гојко Божовић исписује својеврсну михизовску „аутобиографију о другима” – док говори о поетикама других, открива сопствену аутопоетику у којој се огледају његови стихови. Божовићеви књижевнокритички увиди о другима испостављају се не само разноликим већ и кључним за разумевање његове поезије. Уколико је тачно да тумачећи друге ми заправо проговарамо о себи,

потпору при сагледавању поезије Гојка Божовића ваљало би потражити и у његовим *мајама* о другима, тј. текстовима богате и нијансиране интертекстуалности, премреженим одјецима различитих традиција.

Гојко Божовић не крије своје „истрајно уверење да књижевност јесте плононосан начин да разумемо и дуго трајање у времену и оно што настаје у неизвесном данашњем тренутку”. У основи његовог разумевања књижевности налазе се динамизам и дијалогичност, искуство посвећеног читања које се никад не завршава, вера у смисао речи и онда када се чини да смо од смисла испражњени, осећање да „традиција својим најбољим изразима учествује у токовима нашег искуства”. Такође, јасно је да је „сваки читалац палимпсест који чува трагове свега прочитаног”. Поезија Гојка Божовића јесте специфични пресек „израза смирене спознаје”¹ и посве енциклопедијског читања најшире схваћене ‘песничке’ националне баштине, али и наднационалних традиција, те је готово немогуће говорити о надређеним утицајима извесног броја стваралаца на његову поезију, чак и када их сам истакне.² Када сте животом, приватним и професионалним, уроњени у књижевност, као што Гојко Божовић несумњиво јесте, онда нема разлога због којих бисте набрајали писце као могуће, посредне или непосредне, утицаје на сопствену поезију. Важније од тога, међутим, било би сагледати тачке око којих се вртложи смисао Божовићевих песама за ових пуних тридесет година колико настају, до најновије збирке *Док шонемо у мрак* (2021).

И летимичан поглед на наслове збирки песама и књига есеја Гојка Божовића довољан је да мапира претпостављени дискурс његових преокупација, фасцинација, тема и мотива. Ту се ствари сагледавају из дубина симболичког подземља (*Погземни биоској*, 1991), призивају амбивалентна, подједнако страшна и осетљива бића (*Душа звери*, 1993; *Тиха зверка ѿогнева*, 2019), даје првенство свакодневном, малом и блиском (*Песме о стварима*, 1996; *Оближња божанства*, 2012), наизглед само географском или историјском (*Архийелаї*, 2002; *Маја*, 2017; *Месџа која волимо*, 2009; *Краљевства без граница*, 2019), науком потврђеном или сензибилитетом преосећаном (*Елементи*, 2006; *Ипращке судбине*, 2020). Помније испитивање Божовићеве поезије потврђује њену „заинтересованост за одјеке митског говора и мишљења у искуству модерног човека”, за божанско и обично у њему, за све далеко и интимно, мрачно и светло, гласно и тихо, неописљиво танано и очигледно застрашујуће. Божовић књижевношћу боји све своје време (*Књижевност и дани*, 2018), док предочава једну могућу, премда сложену, слику нашег заједничког потонућа у мрак. Наслов *Док шонемо у мрак* сугерише процес с извесним крајем у којем је темпоралност ухваћена као у енглеским *continuous* граматичким временима где је фокус на трајању радње, не и на њеном извршењу. Међутим, шта уколико смо у мрак парадоксално већ потонули, па би ваљало наћи начине да се из мрака избавимо? Да ли је превише или узалудно тражити од књижевности да буде сламка спаса када нам спаса нема? Чини се да није, али само под једним условом: да нам је путовање драгоцене одређишта, хеминџејевско „како” од извесности сигурне смрти.

¹ Овом синтагмом Божовић објашњава поезију немачког песника Кристофа Мекел

² Константин Кавафи, Јоргос Сеферис, Збигњев Херберт, Рајнер Марија Рилке, Новица Тадић, Војислав Деспотов – неки су од песника које Божовић радо чита.

Барварске инвазије

С правом је примећено да у песми „Међу варварима” Божовић успоставља очигледни дијалог са Константином Кавафијем („Чекајући варваре”), Јованом Христићем („Варвари”) и Збигњевим Хербертом (*Варварин у врџу*), у којем слутимо разапетост питањима опстанка цивилизације и савременог света, проблемима оправданости вере у решења.³ Срж је у томе, међутим, што су сви наведени појмови вишезначни, те Божовић не намерава да их до краја раскринка већ читаоцима оставља дилему у вези с темом наталоженог искуства савременог човека у садашњем тренутку који једино још може да настави дијалог, истовремено са својим прецима и собом: „Изгледало је да се ствари могу уредити, / А оне што нису уређене / Биле су остављене с намером / Да свет и ми имамо савез / У несавршености” („Међу варварима”).

Варвари у поезији Гојка Божовића имају више лица и по правилу су приказани као противтежа *јравим* вредностима и *јравој* речи, једноставности и аутентичности. Идеју да „свако мало неко од нас / пређе међу варваре” требало би довести у везу са значајним штивом *Варвари* (2006) Алесандра Барика, узимајући у обзир и многе друге Божовићеве песме које тематизују посрнуће нашег света, огрезло у наслеђена зла из прошлости и новостворена зла садашњег тренутка, с погледом у превасходно туробну будућност. У најкраћем, Барико покушава да ухвати преображај цивилизације „у њеним привидно безначајним исклизнућима”, и наслика варваре као „мутанте са шкргама”, који су изгубили душу услед тежње ка претераној комерцијализацији и технолошким иновацијама, симплификацији, спектакуларности, свесном сужењу могућности, осредњости, масакру квалитета, покретљивости смисла, површности, убрзању, лепршавости мозга, обесмишљавању, склоности ка ефектима, лакоћи, растакању. Варвари, убедљив је Барико, „руше светињу и бацају је на план искуства, разграђујући њену светост”. Заправо, већ је дошло до „менталног и архитектонског преустројавања” – ми смо та варварска цивилизација која све што дохвати претвара у „транзитни систем”. Варвари не цене допирање до дубљег смисла, нити било чега што захтева труд, време, учење и стрпљење: измислили су „водоравног човека”, који путује по површини, по кори света, „страхујући од дубине као од какве провалије која никуд не води осим поништењу кретања”. Њихов искуствени *сурфини* темељи се на бомбастичности и допадљивости, произвођењу задовољства насупротив анализи или заокрету ка дубини. Варвари, међутим, „цивилизацију која их се одрекла настављају да носе у себи, као неку врсту домовине које нису били достојни”. Од неизмерне је важности схватити однос који варвари гаје према култури прошлости која је по дефиницији место у којем борави смисао. Прошлост је за њих прошла, оно чега више нема, „сметлиште развалина” са којег узимају оно што им треба, пука грађа за садашњост. У таквом систему (не)вредности, новинарство и медији представљају „истурену тачку победничког варварства”, бочни искорак и стварање разлике. Тако, варварство личи на „свету изопштених”, оних који су одлучно на страни забаве и номадског смисла, а против школе и обра-

³ Божовић такође указује на испражњени и опустели свет у песми „Варвари” Владимира Копицла, и на песму „Варвари (Друга рунда)” Амира Ора.

зовања. Не постоји граница између цивилизације и варвара, „постоји само ивица преображаја који напредује и продире унутар нас”. Коначно, Барико предлаже једно могуће решење:

Пловићи: што је заглављак. Речено једноставним речима, верујем да је ствар у коме да треба да будемо способни да одлучимо шта од старог свега желимо да пренесемо у нови. Шта желимо да оставне оставимо на том неизвесном и тајанственом путовању. Везе које не желимо да прекинемо, корене које не желимо да изгубимо, речи које бисмо заувек желели да изоварамо, и идеје које не желимо да одбацимо. То је осетљив поасо. Филирански. Сјаси, у тој огромној реци што нам је драго. А што је шежак поасо, јер што никада не значи сјаси од преображаја, већ, увек, унутар преображаја. Јер оно што ће се сјаси неће никада бити оно што смо изгубили од времена, већ оно чему смо доушли да се преобрази како би поново пошло оно што јесте у једном новом времену.

Поезија Гојка Божовића у непосредном је дослуку са предоченим схватањем варварства и цивилизације, имајући у виду све оно што се високо или ниско рангира у њеном систему вредности.⁴ „Варварско” је ту представљено у виду отрешњужег стварног света, отуђености, неспокоја и узнемирености, измицања тла под ногама, мучног живота, обмањивања да је све у реду, загушљивих и непроветрених соба, самоће и страхова, мрака угаслих звезда, једноличног или празног простора, поломљених речи, немости, неспоразума, недостатка ослонца, животних процепа, застрашујуће предвидљивости, сиве свакодневице, брбљивости, незнања, оскудности ваздуха. С друге стране, цивилизација претпоставља припадност традицији, смислену реч или глас, причу и причање, поредак, организацију, сврху, истину, називање ствари правим именом, слободу, покретљивост града, плаву боју смисла, избор, критичко мишљење и истрајност. У песмама Гојка Божовића варвари не копају дубоке темеље и не граде чврсте зидове, сурови ветрови разграђују саграђено („Кућа”), земља губи тежину у очима наследника („Елементи”), свет је начет злбом, хировима и кредитном трком („Сећања су прича за себе”), млади, бучни људи поништавају слова канона („Концерт за твоје уши”), претворени смо у слике од милиона пиксела („Хиљаде слика”).

А опет, Гојко Божовић говори о нужности истине премда зна да је затурена („Али, истина, где је истина? / Она нам је данас потребна као вино” – „Вино”), у времену масовне културе, тј. „културе популарности, спектакла, ватромета и бескрајне потрошње”, „правог израза потрошачког друштва и његове еуфорије привремене среће и краткотрајних задовољстава”, „највећег савезника популизма”. На темељу оваквог разумевања света у којем живимо, Божовић указује на варварску јачину исклизнућа наше цивилизације у просторе обесмишљавања културе, традиције и критичког мишљења, због чега користи сваку прилику да укаже на ослабљени статус књижевности и књижевне критике у јавном простору и ургентност враћања

⁴ Гојко Божовић, између осталог, говори о рђавом укусу као поплави која се нормализовала, о страшној декаденцији која разједа основе друштва и спречава људе да се суоче са собом у времену и простору, о раскиду дуге и плодноне везе између тржишта и високе културе, о стварности која вапи за суштинским разумевањем, опасностима површног хедонизма и темељног заборавља.

на *й*рави пут. У складу са стиховима Ивана В. Лалића да гласови мртвих нису мртви гласови и да места која волимо не можемо напустити, али и Сеферисовим стихом да су „наше речи деца многих људи”, у песми „Велика књига имена” Божовић опомиње да традицију треба извући из себе, као упориште против заборава и нехаја:

*Треба угахнући дубоко,
Једном, ња бесјошћедно још једном,
Од удисаја најравићи сјајну шачку,
И онда, наизуст, њоновити
Велику књију имена.*

Свестан да живимо у свету „у коме су поновљени урлици заменили критику” („Стварни свет”), Божовићев песнички јунак очајнички зарони лице у књигу, и тоне све дубље како би се спасио од бесмисла и насилног поништавања значења. Он ће, такође, када осети да губи ослонац, обарати очи ка земљи да би се уверио „како је тло још испод ногу” („Тло”). Слично решење предлаже се и у Лалићевој песми „Војислављев врт”: „Шта се може / Супротставити убрзању? Статичност средишта / Које се мора изабрати.”

Гојко Божовић сматра да се управо у поезији крије најсигурнији начин да се вратимо себи и очистимо од губитка смисла. Бесомучно инсистирајући на поезији као спремишту смисла и складиштењу памћења, овај књижевник ипак не губи наду: „Све док неко пише песме и све док неко чита песме поезија остаје важна истина људског живота, непотрошена у историјском трајању, ненарушена у свакодневном искуству.” „Поезија је чуђење у свету”, каже Божовић цитирајући А. Б. Шимића и сугеришући да је она најјаче оружје против самозаборава, одбрана критичког промишљања као саме суштине људског.

Урбани и други простори

Међу осталим тематским линијама (мит, свакодневица, видљиво и невидљиво, гласови, хроника, путовање) у својој збирци изабраних песама *Тиха зверка њогнева*, Гојко Божовић издваја и град. О њему, с једне стране, говори као о метафори боравка и мировања, живота у одређеном и препознатљивом простору, а с друге као о метафори истраживања и неизвесности, метафори кретања и измештања, као о полифонијској структури која „природно постаје позорница живота и поезије, мишљења и истраживања, препуштања и будности”.

Град у његовим песмама одувек има повлашћено место, с тим што као просторно одређен резервоар могућности са собом носи прегршт значења. Најпре, град Божовићевог лирског јунака обично није означен конкретним топонимом и у том смислу највише се приближава *кавафијевском* безименом граду који нас прати куд год да кренемо и који универзализује осећање проћерданости живота. Јер, град се не односи на строго уоквирен географски простор, чак и када би географија места остајала иста, већ свој град носимо са собом – у себи. Тако Божовићев јунак не успева да се из града измести пошто је у њега већ уписао своју прошлост, садашњост и

будућност, усамљеност и отуђеност, вреву мноштва и самоћу појединца, видљиво и невидљиво сећање, дезоријентисаност и понеко сналажење, граничност и припадност спољашњим и унутрашњим просторима. Као својеврсни омаж Кавафију, али и разрађујући његов „Град”, Божовић у истоименој песми исписује неке од својих најуспелијих стихова о људима који су пасивизирани снагом града и неповратно измештени у простор који поприма обресе ветрометине или нигдине:

*Град је звук
Који не замуре
Јер, наштао једном,
Наштаје изнова из себе,
Свеж и расиусан,
Улази у свако шело,
Пресија се преко
Граница града и свећа,
Оглази врло далеко
Да би увек био шу.
Међу нама, ничијим укућанима.*

Појединци, видимо, немају кућу, али јесу становници самообнављајућег града, раскалашног и еротизованог у својој снази, истовремено присутног и одсутног, који не мари много за своје поданике чија је тела испунио. Град у Божовићевој поезији остаје мистични простор различитих емоција и стремљења, те бива обојен појединачним и колективним искуствима децентрираног човека који и када обитава у једном месту заправо лута. У ствари, град је неодвојив од идеје путовања, али и временско-просторног упоришта: „Немам где да се вратим, А негде би се требало вратити” („Место на коме стојим”). *Географска* позиција лирског субјекта упитна је и несигурна јер меша унутрашње осећање са спољашњим границама: „Кућа је саграђена на пола пута. / [...] Далеко од свих праваца, / И свакоме на путу” („Кућа”). Жељене *башларовске* тоpline нема ни унутар куће где су собе непроветрене и загушљиве, испуњене унезвереним и озлојеђеним укућанима („Дошла су тешка времена”), или, с друге стране, људима који укућани не могу ни да постану јер је простор у којем би могли да бораве постао непријатељски сићушан („Тачка”).

„Острво”, један од подналова збирке *Док шонемо у мрак*, буди асоцијацију на унутрашњу чамотињу јунака истоименог дела Меше Селимовића, њихово размишљање о срећи и о томе шта заправо значи бити жив или бити добро. У песмама свог циклуса, међутим, Божовић замишља простор коме са свих страна прети вода, док ветрови дувају и таласи насрћу, простор где су чамци за спасавање исувише крхки да би нам помогли, где је укинута сваки ослонац. Као што Валтер Бенјамин када говори о Москви указује на чињеницу да се „простор дословно мења у зависности од тога да ли је топло или хладно”, Божовић од митске слике потопљавања доводи читаоца до *миљковићевске* ватре и спржене земље која гори изнутра и споља, и увија се „као да је бачена на граделе” („Ватра”). „Све што се брзо мења”, каже Башлар, „објашњава се ватром.” У том смислу, ватра је пре друштвено него природно

биће у коме су окупљене противречности, и помешани концепти објективности и субјективности. Скровиште и упоришна тачка измиче лирском субјекту Гојка Божовића јер је променљиве *јеђуљасџе* структуре:

*Свеџ је измешџен,
Али више не знамо где је.
Ни где је џачка у коју је
Забоден шестар
Који сџрџљиво и несијурно
Покреће рука
Оџисујући круџ
У који је смешџен
Једини моџући свеџ.*

Божовићеве песме указују на то да смо измештени двоструко: изгубили смо сопствени центар, док истовремено не знамо куда је отишао свет којем смо некада припадали. С друге стране, усмеравајући нашу пажњу на сасвим конкретан предмет (шестар), песма „Круг” подвлачи различите улоге које центар има у односу на круг и кружницу. Центар је део круга, као јединог могућег света како се у песми каже, али центар никада не може бити тачка на кружници, тј. на граници са неким другим могућим светом, из чега следи да је из света који смо створили не само тешко већ и немогуће изаћи, а да притом останемо они који смо били. Божовићев лирски јунак разобличава напетост између близине и даљине, *јанусовску* флуидност периферије и центра, због чега је често изгубљен у простору којег је некада називао својим.

Испражњени и обогаћени

„Искуство је упечатљив пасус из свакодневног живота: место у којем се доживљај стварности згушњава у прекретницу, сећање, и приповест.” Овоме нас је подучио Бенјамин, истиче Барико. Томе нас учи и поезија Гојка Божовића, која о искуству проговара управо кроз слике одређујућих индивидуалних и колективних сазнања, сећања и заорава, прича и митова, свакодневних и тобоже обичних догађаја, преплитања временских равни. У његовим песмама, конзистентног медитативно-филозофског тона, очигледна је помиреност са светом у којем као да се трагика прелома већ догодила. Као Бенјаминов читалац („Додир без сведока”), Божовић дели увид да је живот „збир искустава, лишен утехе”. А опет, речи којима тумачи књиге Виславе Шимборске, када говори о малим стварима у раздешеном свету, могле би да опишу и поље његове сопствене поезије. На микроплану, свакодневица са својим *ефемерним* елементима успева да обухвати и колективна искуства која је у много чему надилазе. Гојко Божовић на једном месту каже: „Ни наш свет није, међутим, један и јединствен: он је у сталној промени и наше искуство, како искуство читања тако и искуство света, мења се од часа до часа, од доживљаја до доживљаја, од сазнања до сазнања, од књиге до књиге.”

Искуство је можда и кључна реч Божовићеве поезије, свакако схваћено као плурални ентитет: искуство које долази с годинама живота; искуство књижевног минимализма; горко искуство историје; искуство модерног човека; дубље митолошко искуство; потврђена искуства и искуства која тек треба стећи; непоновљиво индивидуално искуство; вишак искуства нашег времена; укрштени гласови искуства као одједи митског, историјског и савременог времена; конкретизована искуства; обновитељска снага искуства, сазнања и воље да се ствари сагледају из другог угла; страхови који прерастају у читаво искуство; потрага за топосима који ће проверити наше досадашње искуство; границе нашег искуства; укореењеност заборава у нашем искуству; процеђене приче као потврђена искуства; и, коначно, незаменљивост сваког искуства јер „свако искуство људског живота може постати искуство саме песме”.

У збирци *Док џонемо у мрак*, лирски јунак је истовремено испражњен и обогаћен личним и колективним искуствима, често провученим кроз призму сећања. Када Гојко Божовић каже „Ја сам све чега се сећам” тада нужно поставља питање избора, подједнако свесног и несвесног, појединачног и општег.⁵ Његове песме потврђују Прустов увид да су „слике које сећање бира подједнако произвољне, подједнако уске, подједнако неухватљиве, попут оних које је обликовала машта, а стварност уништила”. Прошлост искрсава у садашњости и обликује нашу будућност. „Какви год да смо били, / Ми ћемо бити те старе ствари”, каже Божовић у песми „Угао”, у којој се мешају трагови временских равни. Неки човек из будућности постаће нека врста свезнајућег приповедача и „Све ће му бити јасно / Као да наш живот / Држи у нестрпљивој шаци” („У шаци”). Божовићевог лирског јунака готово не напушта сета нагаложенних искуствених слика, налик многим које се евоцирају у *Невидљивим траговима* Итала Калвина, сликама које проговарају о стварима које увек нешто друго значе од онога што око види, о лицима и наличјима града и свакодневице, о размени жеље и *реалне* представе о предмету који се посматра, о варљивом памћењу. Збирка *Док џонемо у мрак* показује да нам време и простор са својим густим слојем знакова проговарају само о ономе што смо у стању да видимо. С једне стране, Божовићеве песме опомињу на важност посматрања и истанчаног погледа којима би себе, себи самима, могли да објаснимо, због чега у песми „Језеро у шуми” каже да су очи пуне смисла, а с друге подвлаче суштинску нестабилност сећања које понавља знакове да би ствари уопште могле да постоје. Наша искуства, заправо, јесу интерпретације наших искустава, непрегледни резервоар могућих значења у којем је немогуће разлучити између спољашњег и унутрашњег. Божовић се занима за човекову будућност из перспективе садашњости савременог човека која, дакле, у себи чува умножене прошлости, као у песмама „Једнога дана”, „Све, скоро све”, „Последњи тренутак”, „Дани пред нама”, „У најгорим временима”, „Наше очи нису само наше”. На сваком плану, промене су неминовне и после њих више ништа неће бити исто:

⁵ Због окренутости песникове мисли неуништивој вези између појединачног и општег, Божовићево песништво адекватно је названо лириком *исемистичној суматризма*.

Али шавови остјају.
 Преображаји су болни
 Као рађање новој светшa,
 Као њосшање новој мишa,
 Као одвајање меса од костшију,
 Гласа од сшраха,
 Пушника од загашој љушa.
 („Шавови”)

Мала и велика искуства није лако преточити у речи. Поезија, међутим, одувек „тражи еквивалент за амбис који претходи језику”, како то објашњава Чарлс Симић. Многе песме Гојка Божовића готово су опседнуте тражењем гласа којим би се проговорило о истини, гласа који би био саткан од правих речи, или парадоксално од тишине. У њима се сувишне, погрешне или погрдне речи изједначавају с грехом:

Падају речи с којима се
 Не може живеши.
 („Раслојени град”)

*

А онда су однекуд долазиле речи,
 Падале између нас,
 У зјуснушом свећлу собе,
 Одбијале се од зидова,
 Враћале се назад да би биле
 Хишнуше ојейш, још већом снајом.
 („Лако сам плануо”)

*

Зар ти није жао ших речи
 Које шако немилосрдно бацаш
 Као да нису њвоје...
 („Ту, поред мене”)

*

Неке речи су
 Зашуриле смисао.
 [...] Треба их оставиши
 њо сшрани...
 („Као река”)

Боље је ћутати („И ћутати, свакако ћутати”, каже се у песми „Дрво испред куће”), ако нисмо у стању да оно што говоримо претворимо у „говор јаких разлога” („Глас”). То је исто оно *шадићевско* уверење да је брбљање неаутентичан говор који може

изазвати повреду, да управо с брбљањем почиње неистина. Када језик постане недостојан праве комуникације, Божовићеви јунаци почињу да личе на *бекеџовске* фигуре: „Када престане то мало ритмично кретање, / Више нећемо бити ту. Уопште нећемо бити ту” („Говорио сам”). Између казаних и прећутаних речи, Божовићев лирски јунак нађе се на 'ничијој земљи' и поново нигде не припада, или постаје окружен неспоразумима као ближњима („Неспоразуми”).

Човек има потребу за именовањем ствари, а оне без имена могу, каже се у песми „Ствари”. Речи би да ухвате неисказиво, тј. саме предмете, гестове или погледе. Одувек се бавећи темама гласа и говора, Гојко Божовић спас проналази у поезији, муком досегнутом миру, и самотној тишини у којој се чита и пише. Наиме, тон његових песама биће тих и укроћен када је неопходно нагласити важност противтеже буци, распламсаним страстима и прегласном бесмислу. Тај тон потиснутог гласа, међутим, не успева увек да задржи устрепталост лирског субјекта који би од свега више волео да досегне раније успостављени мир са собом, некакав „кутак сабраности”: „Треба ми много снаге, / Данас, само данас”. Из читаоцима недокучивих разлога, јунак губи мир у многим песмама („Вечерас”, „Дан”, „Лако сам плануо”, „Узалуд заборављамо”, „Вихор”, „Ватра расправе”, „Пипајући прстима”). Проналажењу снаге највише доприноси поезија као спремиште смисла – да би потврдила везу између свакодневице и уметности, да би исповедала „уверење како је овај свет, заправо, стар и у тој старости увек исти, испуњен крхким елементима искуства и постојања”.

Прскалице у мраку

Наслов збирке *Док џонемо у мрак*, видели смо, истиче трајање нашег (сигурно?) потонућа у све што би 'мрак' могао да представља. Сам Божовић објашњава да је мрак „и метафора тренутка у коме смо сами са собом, суочени са сопственим искуством, далеко од свих компромиса стварног света, оно што јесмо”. Тако, Божовићево лирско „ја” успоставља дијалог са позицијом насловног субјекта Новице Тадића – *Ту сам, у џами*. Тадићева фигура се већ налази у демонском мраку и одатле говори, „као да је неко коме светлост смета”, као неко ко је већ строваљен у пропаст, смућен, преварен, разваљен, разглобљен, истрошен, сасушен. Не само зато што једну песму („Епитаф”) посвећује Новици Тадићу и исказује јасан став да је смрт немоћна пред фигуром великог песника, Гојко Божовић, верујемо, има на уму и Тадићеве стихове „Од чистог ваздуха и светлости / склањају се чудовишта”, којима износи свој вредносни суд о ономе што једино може однети победу над *мраком*.

Није случајно што се песма која позајмљује наслов читавој збирци налази у завршном циклусу „Стварни свет”, ако имамо на уму да се светлост у њој угасила и да је остао само мрак, да су се и звезде притајиле у тами, и да су „Одбачене због своје славе и узвишене светлости, / Тако неприродне у овим данима просечности”. Лирски субјект се нашао у мраку, ту ћути и одатле упорно гледа „широм отворених очију”, зуре у таму док тама зуре у њега. Ипак, у мрак који се згушњава тоне се постепено („Ми падамо”). Навикли смо на пад који траје, каже Божовићев лирски

глас у песми „У најгорим временима”, као да сугерише да нам је добро у паду јер тако одлажемо тресак о земљу.

Уколико „мрак” изједначимо са варварством о којем је већ било речи, онда има смисла кренути у потрагу за оним што се у Божовићевим песмама супротставља мраку – за светлошћу и сунцем. Наиме, у ранијим збиркама говорило се о различитим саодносима мрака и светлости: сумрак је нагло падао („Превој”), у граду су била упаљена светла („Разлози”), лирски субјект је излазио у дневну светлост („Изразак”), или је мрак видео као свој пут („Први глас”), подизао зиданицу у којој се осећао столетни мрак („Зиданица”), у сенци и тмини гласови су мрмљали песме („Поредак”). Али, већ тада, промиче мисао налик на молитву: „Потребно је светло” („Светло”), како не бисмо тумарали „Пипајући по мраку, / Пратећи маховину на кори дрвећа” („Како се лако стиче искуство”). У збирци *Док шонемо у мрак*, очигледна је чежња за прождрљивим сунцем јаросног лета („Диши, диши дубоко”) које би још једино могло да нас избави из таме у којој смо се обрели. Са истом оном жудњом за летом која се открива у песмама Емили Дикинсон, Гојко Божовић прижељкује тренутак када ће се све мрачно ублажити светлошћу летњег поднева, или када ће фигура песника моћи да у време „пожара поднева”, а пре још једне уморне вечери, својом синегодохом обухвати цео свет („Сваки песник је помало слеп”). Међутим, „треба поднети подне”, као што каже Лалић у песми „Лето”, или Дучићево младо, крупно сунце које пржи, пуно плама („Подне”).⁶ С обзиром на то да сјај пролећа и лета увек прође („Доћи ће јесен”), важно је осигурати јачину сунца и преживети дане посрнућа у мрак. Готово као у складу са ставом Ваљаревићевог јунака из *Дневника грује зиме* да се све лакше може поднети на сунцу,⁷ Божовићев лирски субјект радије остаје „тиха зверка поднева”.

У поезији Гојка Божовића сунце је одсутно, избегава наше дане („Тераса на падини”), пламти у нама као несагорели огањ („Зимовник”), или је ужарено налик на оно из приче „Празни брегови” Антонија Исаковића.⁸ Ватра је одвећ близу тамо где је сунца.⁹ Тако, у Божовићевим песмама све гори под сунцем које не зна за милост („Ватра”), вулкан бесни међу нашим облицима живота („Ватра заслепљена светлошћу”), а све како бисмо се још једном уверили да смо пролазни и сићушни, од свеколике природе зависни. Ватра је противречни принцип скупљања и ширења, расипања и повезивања, објашњава Башлар. Ако бити вољен значи изгарати у пламену и ако волети значи блистати неисцрпном светлошћу (Рилке), онда оваква врста идеализације ватре у светлости значи измицати сумњи. Сумње у бољу будућност, међутим, има много у песмама Гојка Божовића које указујући на важност

⁶ У свом тексту о Дучићу, Божовић тумачи подне као тренутак у коме се све обуставља у апсолутној стопљености лирске јединке са својим осунчаним окружењем и екстатичном испуњеношћу природе.

⁷ „Седим на клупи. На сунцу. Топло је. То прија. Али нешто ми фали. Не знам шта. Осећам се тупаво. Али укусно је. Као и чоколада. Тај тупав осећај. Усамљеност. Само нека је на сунцу.”

⁸ „Сунце је спаљивало брда”; „Данас је сунце било огромно”; „– Рекли сте да је јако. – Сигурно, зато је сунце.”

⁹ *Речник књижевних симбола* Мајкла Фербера наводи да се сунчани коњи који бљују ватру помињу код Пиндара, Вергилија, Марлоа, Спенсера, Лукреција, Диомеда, Блејка.

ватре заправо упиру прстом у њен видни недостатак на индивидуалном и колективном плану. Одавно пристао уз књижевнокултурну традицију великих писаца, Божовић још једном подвлачи оно о чему је говорио у ранијим збиркама – времена када је поезија била славна су прошла, ћути се о много чему о чему би се морало говорити „Осим када кап кише / Пронађе суву усну, / Негде у папрати” („Папрат”). И док, чини се, поново подсећа на важност Исаковићеве поетике (оличене, рецимо, у приповеци „Папрат и ватра”), Божовић остаје део елиошовске традиције, с погледом упртим у књижевну прошлост и будућност. Заправо, пали прскалице „да би се у мраку видело”, како, готово бесним гласом, каже Чарлс Симић.

Уместо закључка: путовања

„Кад читамо, увек волимо помало да изађемо из себе, да путујемо”, каже Пруст. Лирски субјект с *Уликсом* у рукама у песми „Додирујеш светове” ради управо то. Књижевност је, Антонио Табуки парафразира једног песника, доказ да живот није довољан. Она је, као и путовање, додатни вид сазнања.

Песме Гојка Божовића јесу авантуре мисли које дијалог са различитим књижевнокултурним традицијама остављају отвореним. Речи којима Божовић описује Амира Ора могле би се подједнако применити на њега самог: „песник чији стихови стоје у недвосмисленом дијалогу с митом и слојевима културног и језичког памћења, са изазовима савременог доба и укупног песничког искуства”. Поезија се, дакле, схвата као темељна људска потреба за памћењем, као и разумевањем себе и других. У хронолошки шароликим песмама, вишеслојни концепт путовања налази смисао у самом себи на темељу *кавафијевске* наде да ће пут бити дуг, препун авантура и сазнавања. „Пут” и „бити путник” важније је од свега, од циља поготову, каже Божовић („Вино”, „Најважније”), због чега, између осталог, у песми „Тренутак” истиче мотив пловидбе аргонаута, уједно се приклањајући и *лалићевском* и *сеферијевском* испитивању познатог грчког мита:

*Можда је тренућак да се сјусише засјаве
И да узбуђени ратници очистише мачеве
Пре него што их најокон смире у корицама,
Као што су некада у цивилним данима
У зајрљају смиривали йлач вољене жене,
А да будући йућници осмошре мае йловидбе
Која је окончана и оне што их још чека.*

Када говори о збирци *Маја*, Божовић истиче фигуру путовања као кључну фигуру књиге, објашњава да се његов лирски субјект измешта у времену и простору, унутрашњем и спољашњем свету, као и да се човек нужно мења чак и када се опире промени. Оправдано, пролошка песма збирке *Тиха зверка йоднева* јесте „Путовање у ноћ”, у којој лирски субјект, у гомили уснулих тела, није сигуран где тачно иде и кога ће срести на крају пута, призивајући Селиновог јунака који каже: „Кад те сви толико гурају у ноћ, ипак најзад негде мораш да стигнеш, помислих.” Живот

подсећа на зрак светлости који се губи у мраку. Заиста, пут Божовићевог јунака, утопљеног у бујицу живота и убрзани ток времена, неретко је променљив, неизвештан и ужурбан. Јунак често гледа уназад и више не препознаје оно што је некада било ту, не разликује ствари у познатом простору јер неке су промене неопозиве („Превој”, „Још једном”, „Разлози”, „Није то тај град”, „Судар”, „Странац”, „Међу својима”). Слика оног који гледа из аутомобила појачава свест о минулим временским тренуцима и просторним пејзажима, надолazeћим несрећама, или одбаченим стварима и емоцијама („Усред ноћи”, „Низ падину”, „Питање”, „Последња фотографија са оцем”). Усамљеност и отуђеност постају стални пратиоци јунака који не путује само у дословном смислу већ и оног који из потиснутог сећања извлачи најдубље слике личног и колективног памћења („Сенке”, „Сам”, „Сећања су прича за себе”, „Складиште”, „Светла”, „Исповест”). Како испричати сопствену патњу која очигледно нема исту тежину за свет око нас („Замислите шта ми се догодило”)? Из простора који доживљава као скучен, баш као и аутобиографски јунак многих Керуакових романа, Божовићев лирски субјект жели да оде у природу, шуме и планине, али читаоци знају да ће ускоро жудети за вревом града („Видик”, „Дан у винограду”, „Из града”). Путовање у мрак логични је наставак назначеног циља из једне од ранијих песама „Први глас”: „Мрак је мој пут, / Варљива светлост се не налази / На крају већ на почетку мога кретања.” Сада, поново из аутомобила у покрету, мрак и сећање се прожимају („Иза стакла аутомобила”), некад и до тренутка јаке потребе за робинсонском осамљеношћу („Могао бих да живим на острву”).

„Књижевност је страшна”, каже Антоније Исаковић када објашњава да писац мора „страховито да живи” да би писао, да живот мора непрестано, стрпљиво и беспштедно да се узима како би могао да уђе у душу свега што га окружује. Гојко Божовић је пронашао глас нијансе који је потребан песнику, истанчан глас учртан на мапи прошлих, садашњих и будућих путовања, у тачки сусрета са поетикама различитих култура, као и раичковићевским „линијама магле” и интимним мапама. Можда због своје пулсирајуће мирноће, површинске сталожности која у себи кључа од жудње за повратком на *праве* вредности изван простора егзистенцијалне празнине и тескобе, као и због дубинског испитивања граничности ситуације модерног човека, поезија Гојка Божовића јесте тренутак савременог српског песништва који нас се тиче.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајчета, Владан. „Песимистични суматраизам” (Гојко Божовић: *Док шонемо у мрак*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2021). У: *Поља – часопис за књижевност и теорију*, број 535, година LXVII, мај–јун 2022, 146–148.
- Бенјамин, Валтер. *Искусство и сиромаштво: изабрани оједи о искуству* (прир. Јовица Аћин). Београд: Службени гласник, 2016.
- Божовић, Гојко и Гикић Петровић, Радмила. „Ја сам све чега се сећам”. У: *Поља – часопис за књижевност и теорију*, број 535, година LXVII, мај–јун 2022, 78–96.
- Божовић, Гојко. *Док шонемо у мрак*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2021.
- Божовић, Гојко. *Краљевства без граница: есеји о српској поезији XX и XXI века*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2019.
- Божовић, Гојко. *Места која волимо: есеји о српској поезији*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

- Дучић, Јован. *Лирски кругови*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Генис, Александар. *Часови чишања: Камасуџра заљубљеника у књију* (прев. Мелина Панаотовић). Београд: Геопоетика издаваштво, 2015.
- Гордић Петковић, Владислава (прир.). *Анџоније Исаковић*. Антологијска едиција Десет векова српске књижевности, књ. 74. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2017.
- Исаковић, Антоније. Интервју (разговор водила Лидија Божић, РТС). < <https://www.youtube.com/watch?v=PrjPr-rCOM> > 22. октобар 2022.
- Лалић, Иван В. *Глас који ђева у вршовима: избор из ђоезије* (прир. Светлана Шеатовић и Зоран Паневски). Београд: Лагуна, 2022.
- Ленголд, Јелена. Представљање књиге *Маја* Гојка Божовића (Српско књижевно друштво, 12. фебруар 2018). < <https://www.youtube.com/watch?v=5hVJyhHGdKo> > 7. октобар 2022.
- Марићевић Балаћ, Јелена. „Песник – археолог приче” (Гојко Божовић, *Док џонемо у мрак*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2021). У: *Лейојис Мајице срјске*, Књига 509, Свеска 4, април 2022, 678–681.
- Пруст, Марсел. *Кад би свеџ ђројао: о чишању и груји сјиси* (прев. Јовица Ађин). Београд: Службени гласник, 2011.
- Раичковић, Стеван. *Мале ђрозе*. Београд: Српска књижевна задруга, 2007.
- Тадић, Новица. *Ту сам, у џами*. Београд: Архипелаг, 2011.
- Тадић, Новица. „Интервју: Сви треба да умукнемо”. У: *Рејорџер*, 7. мај 2001. < <http://www.skd.rs/novica-tadic-svi-treba-da-umuknemo/> > 17. октобар 2022.
- Барико, Алесандро. *Варвари: ојлед о ђребражају* (прев. Ана Србиновић). Београд: Паидеиа; Службени гласник, 2022.
- Башлар, Гастон. *Психологиза вајре* (прев. Весна Цакелић). Београд: Градац К, 2019.
- Бенјамин, Валтер. *Урбани ђредели: фанџазмајорије и исџорије* (прир. Јовица Ађин). Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2018.
- Божовић, Гојко. *Иџрачке судбине: есеји о срјској књижевности: XIX–XXI век*. Бања Лука; Београд: Задужбина „Петар Кочић”, 2020.
- Божовић, Гојко. *Књижевност и дани: есеји*. Београд: Контраст издаваштво, 2018.
- Божовић, Гојко. *Тиха зверка ђогнева: изабране ђесме и хронике*. Београд: Контраст издаваштво, 2019.
- Cavafy, C. P. *Selected Poems* (transl. David Connolly). Athens: Aiora Press, 2015.
- Ferber, Michael. *A Dictionary of Literary Symbols – Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Seferis, George. *Novel and Other Poems* (прев. Roderick Beaton). Athens: Aiora Press, 2016.
- Селин, Луј-Фердинанд. *Пуџовање накрај нођи. Део 1*. Београд: ЛОМ, 2019.
- Селин, Луј-Фердинанд. *Пуџовање накрај нођи. Део 2*. Београд: ЛОМ, 2019.
- Симић, Чарлс. *Фабрика сирочади: есеји и сеђања* (прев. Весна и Драшко Рогановић). Београд: Паидеиа, 1999.
- Симић, Чарлс. *Свеџ се не завршава* (прев. Љиљана Ђурђић). Београд: Народна књига, 1990.
- Табуки, Антонио. *Пуџовања и груја ђуџовања* (прев. Елизабет Васиљевић). Београд: Паидеиа, Службени гласник, 2018.
- Ваљаревић, Срђан. *Дневник грује зиме*. Београд: Лагуна, 2019.